

*Андрій Бойчук,
кандидат юридичних наук,
суддя Приморського районного суду
м. Одеси*

УДК 34.03

Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень

Юридична відповідальність – це одне з фундаментальних правових явищ, без якого неможливо уявити собі існування права як нормативної системи, бо саме вона є гарантом ефективності та результативності її існування. І чим складнішими стають суспільні відносини, тим яскравіше та суттєвіше проявляється роль юридичної відповідальності в цьому процесі. Численні обмеження, що часто густо встановлюються державою, та в рамках яких доводиться жити і працювати сучасній людині, носять об'єктивний характер та детермінуються необхідністю існування ефективно працюючої системи забезпечення дотримання цих обмежень. Одним з найважливіших елементів такої системи і є юридична відповідальність.

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення виступає різновидом юридичної відповідальності в цілому, а тому, зазвичай, їй властиві всі ознаки останньої. Водночас стосовно екологічної сфери

юридична відповідальність має і свою специфіку, обумовлену особливостями екологічного правопорушення. В екологічній сфері домінуючими є заходи адміністративної, кримінальної, цивільно-правової і дисциплінарної відповідальності як інтегрованого методу галузі екологічного законодавства. Дія комплексного інституту юридичної відповідальності у цій сфері має свій специфічний екологічний відтінок, але в цілому вона підпорядкована загальним онтологічним і гносеологічним закономірностям дії зазначених видів юридичної відповідальності і в інших сферах суспільних відносин. Специфіка юридичної відповідальності за екологічні правопорушення виявляється у функціях, що вона виконує.

Останнім часом зафіксовано безліч нових проявів юридичної відповідальності та її видових характеристик в різноманітних нормативно-правових актах, активізувались наукові дослідження в галузі юридичної

відповідальності. Але на превеликий жаль їй досі не створено цілісної системи логічно пов'язаних між собою уявлень про зміст, цілі, функції, видову різноманітність юридичної відповідальності. Тому обґрунтовано вважаємо, що глибоке усвідомлення змісту функцій, єдність наукових позицій можуть стати важливою доктринальною передумовою якісно нового підходу нормотворця щодо встановлення чітких санкцій за всі правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища.

Саме тому метою цієї статті є дослідження змісту функцій юридичної відповідальності з метою з'ясування та встановлення зв'язків між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутності, видам, цілям, завданням та змісту функцій юридичної відповідальності присвятили свої праці С. С. Алексєєв, О. Ф. Андрійко, С. В. Єлькін, Е. Ю. Ісмаїлова, В. М. Комарницький, Л. Т. Кривенко, В. С. Луцюк, Н. Е. Саввіч, Г. В. Тищенко, Ю. В. Трунцевський, В. І. Шевченко. Питання щодо функцій юридичної відповідальності за правопорушення проти довкілля науковцями розглядалось зрідка, тому кількість публікацій та обсяг матеріалів, присвячених цій проблемі, є недостатніми. Фрагментарно цю тему розробляли В. І. Андрейцев, М. М. Бринчук, Т. О. Бушуєва, А. П. Гетьман, П. С. Дагиль, Є. П. Желваков, Б. М. Звонков, О. С. Колбасов, В. К. Матвійчук, Л. В. Мендик, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, О. С. Пleshakov, О. О. Погрібний, Б. Г. Розовський, В. І. Семчик, Ю. С. Шемшученко та ін. Разом з тим, слід зазначити, що сам процес пізнання історико-правової реальності має певну мету та виконує набір функцій, що характеризують його науково-пізнавальне і практичне значення. Враховуючи це, та зважаючи на важливе теоретико-методологічне значення зазначеної проблематики, можна дійти висновку, що в науковій літературі проблематика функцій

юридичної відповідальності досліджена на недостатньому рівні. Саме тому відчувається об'єктивна потреба у її комплексному дослідженні.

Виклад основного змісту. На всіх етапах розвитку держави і права радянської та пострадянської України функції юридичної відповідальності виконували важливу роль у реалізації нормативно-правових актів та забезпечували виконання правових приписів усіма суб'єктами права.

У правовій науці під функціями юридичної відповідальності розуміють основні напрями впливу цієї категорії на суспільні відносини, поведінку суб'єктів, мораль, правосвідомість, культуру [1, с. 598]. Семантичне розуміння поняття «функція» у перекладі з латини означає «виконання», «звершення»; у широкому розумінні – це «обов'язок, що його виконує відповідний інститут» чи «процес стосовно характеристики напряму або аспекту діяльності» [2, с. 234]. Таким чином, на практиці виникає складний системний конгломерат горизонтально-вертикальних зв'язків між суб'єктами права, що базується на правових нормах, які врегульовують відповідні функціонально-діяльнісні аспекти комунікації та взаємодії названих суб'єктів, мають виход на складні процеси формування компетенційного базису державних органів і органів місцевого самоврядування в сфері природоохоронної діяльності, а також прав і обов'язків інших суб'єктів екологічного права, забезпечуючи виконання приписів правових норм під загрозою настання негативних наслідків для правопорушників. Враховуючи, що основним завданням юридичної відповідальності є регулювання й охорона існуючого ладу та суспільного порядку, вважаємо, що її практична реалізація може бути більш чітко й однозначно реалізованою за допомогою саме таких функцій.

Для цієї категорії права є характерними такі риси, як соціальна обумовленість (детермінованість), цільове призначення, самостійність кожної

функції, їх взаємодія та взаємозв'язок. У сфері охорони природи така соціальна обумовленість (детермінованість) є пов'язаною з об'єктивною необхідністю забезпечити можливість однакових прав людей щодо використання таких об'єктів природи та забезпечення збереження їх корисних рис шляхом запровадження юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері.

Важливого значення в якості засобу збереження природних ресурсів набула така риса, як телеологічне (цільове) призначення в природоохоронному праві. Особливо чітко вона простежується на прикладі земельних ресурсів, щодо яких на різних етапах існування радянської України приймалися нормативно-правові акти, спрямовані на: забезпечення родючості ґрунтів, захист від виснаження, вітрової та водної ерозії, а також переведення сільськогосподарських угідь до інших категорій. Така риса, як самостійність кожної з функцій, пов'язана з виконанням конкретних завдань, що можна дослідити на прикладі оперативної функції. За допомогою таких заходів забезпечується оперативне затримання правопорушників у природоохоронній сфері та притягнення їх до відповідальності.

За допомогою функцій юридичної відповідальності виявляються їх соціальна та правова цінність як категорії, за їх безпосередньою допомогою вирішується така потреба суспільства, як збереження природних об'єктів, а також їх функціональне призначення. При цьому можна виявити різні доктринальні підходи до розуміння таких функцій. Так, як стверджує О. В. Сурілов, саме в досягненні цілей і функцій юридичної відповідальності простежується її соціальна необхідність і ефективність [3, с. 407] (підхід, що заснований на соціальному детермінізмі. – Авт.). Відомі російські дослідники М. І. Матузов та О. В. Малько також вважають, що саме через функції наглядно проявляються цілі юридичної відпо-

відальності [4, с. 242] (підхід, що базується на функціональному наповненні юридичної відповідальності. – Авт.).

На думку С. С. Алексеєва, зміст цієї категорії права обумовлений її соціальною природою і юридичними особливостями; перш за все тим, що юридична відповідальність виступає як реакція держави на вчинене правопорушення [5, с. 277-278] (підхід, що базується на етатистській основі. – Авт.). Інший науковець, Б. Т. Базилев, розглядає зміст функцій юридичної відповідальності за допомогою визначення цілей застосування цієї категорії права (телеологічний підхід. – Авт.). Враховуючи особливості природоохоронної сфери, функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи, можна визначити як основні напрями впливу, завдяки яким забезпечуються збереження, відновлення, раціональне використання природних об'єктів [6, с. 67-68].

Таким чином, функції юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи – це ті основні напрями державного впливу, завдяки яким реалізується завдання з охорони, збереження та раціонального використання об'єктів природи. Враховуючи особливості природоохоронної сфери, такі наукові підходи до визначення цієї категорії можуть бути використані для виявлення характерних рис цієї сфери. Зокрема, функції юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері в часи існування радянської України можна визначити як основні напрями впливу, завдяки яким забезпечуються цілі, зміст та сутність юридичної відповідальності у сфері охорони, використання та відтворення природних об'єктів.

В теоретичних розробках, проведених в різні історичні часи, вчені виділяли різний перелік функцій юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля. Так, М. М. Бринчук до функцій юридичної відповідальності від-

носив такі: стимулюючу, компенсаційну, превентивну, каральну [7, с. 325]. Практично аналогічний перелік функцій юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища наводять і Е. Ю. Ісмаїлова, Ю. В. Трунцевський, М. Є. Саввіч [8, с. 128]. Інший науковець, Г. В. Тищенко, виділяв три основні функції юридичної відповідальності у сфері охорони природи: превентивну, компенсаційну та каральну, а стимулюючу функцію вчений розглядав в контексті превентивної [9, с. 137-138]. На думку Н. Р. Кобецької, функції юридичної відповідальності за екологічні правопорушення базуються на загальних функціях цього феномена, до числа яких дослідниця відносить охоронну функцію, яка спрямована на забезпечення захисту, недоторканності прав та законних інтересів суб'єктів [10, с. 129]. У свою чергу Ю. С. Шемшученко пропонує додати до функцій юридичної відповідальності за екологічні правопорушення ще дві додаткові: виховну та забезпечувальну. Причина такого підходу, що, на наш погляд, є досить продуктивним з позицій перспективної та системної реалізації профільної юридичної відповідальності, полягає в необхідності запобігання правопорушенням у цій сфері, а також у необхідності функцій юридичної відповідальності виступати засобом забезпечення охорони і збереження належного стану навколишнього природного середовища [11, с. 255]. На необхідність віднесення забезпечувальної та виховної функції до важливих функцій юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства вказують В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Єлькін тощо [12, с. 197].

У період існування радянської України протягом значного часу наукові розробки у сфері охорони природи базувалися на дослідженнях юридичної відповідальності у сфері охорони земель. Виходячи з цього, на

думку М. В. Шульги, юридична відповідальність у сфері охорони земель виконує низку важливих функцій: а) виступає як засіб забезпечення виконання вимог земельного законодавства; б) відповідальність у зазначеній сфері є важливим елементом механізму гарантій земельних прав суб'єктів; в) норми цього інституту стимулюють додержання приписів земельного законодавства; г) в умовах переходу економіки країни до ринкових відносин зростає роль компенсаційної юридичної відповідальності [13, с. 1].

До цього переліку необхідно додати функцію реалізації державної політики в природоохоронній сфері, яку можна зазначити як політичну функцію. Доцільність такого уточнення полягає в тому, що теоретичне обґрунтування функції юридичної відповідальності не означає її реалізації в практичній діяльності органів державної влади. В історії держави і права України існує багато прикладів, коли проголошені на рівні політичних гасел рішення партійних з'їздів не отримували своєї реалізації в практичній діяльності органів державної влади. Так, задекларовані комуністичною владою в Постанові Центрального Комітету КП України і Ради Міністрів Української РСР «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів республіки» від 8 травня 1973 р. [14] положення, стосовно встановлення відповідальності за не проведення робіт по боротьбі з ерозією ґрунтів, використанням земель, вод, надр, лісів, заходів із запобігання забрудненню атмосферного повітря, по боротьбі з шкідниками, хворобами рослин – не були виконані в повному обсязі в 70-80-х рр. минулого століття.

Виходячи з наведеного вище, можна виокремити й розглянути зміст восьми функцій юридичної відповідальності в природоохоронній сфері: охоронну, превентивну, каральну, стимулюючу, компенсаційну, виховну, організаційну, політичну

(відображення державної політики в природоохоронній сфері).

1. Охоронна функція в природоохоронній сфері становить собою телеологічнообґрунтований правовий вплив з боку органів державної влади, спрямований на охорону природних об'єктів, законність їх використання, протидію неправоправним явищам. На державні органи покладається обов'язок із запобігання та покарання осіб, які порушують чинне законодавство з охорони природи та порушують інтереси суспільства, держави та громадян. Особливу увагу в радянській період законодавець приділяв юридичній відповідальності за правопорушення, пов'язані із законами про націоналізацію землі, а всі природні об'єкти розглядались виключно як державна власність.

З метою поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб, а також боротьби з бур'янами, 25 квітня 1969 р. Радою Міністрів УРСР було прийнято Постанову «Про поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб» [15]. Згідно з цим нормативно-правовим актом, охоронна функція щодо сільськогосподарських угідь забезпечувалась використанням адміністративної відповідальності, яка покладалась на посадових осіб Міністерства сільського господарства УРСР, районні та сільськогосподарські ради, державну інспекцію з карантину рослин Української РСР. Ще одним прикладом реалізації охоронної функції став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про надра» від 3 листопада 1978 р. [16], яким встановлювалось, що на посадових осіб та громадян, винних в порушенні законодавства про надра, накладається штраф в адміністративному порядку. У випадку самовільного користування надрами та забудови території залягання корисних копалин, при знищенні чи пошкодженні спостережливих свердловин на підземні

води, маркшейдерських і геодезичних знаків, на посадових осіб накладався штраф у розмірі до 100 крб, а на громадян – до 50 крб.

Іншим прикладам реалізації охоронної функції є зміст ст. 166 КК УРСР [17], яка ставить під охорону держави деякі види звірів та птахів, а також забороняє полювання на інші види тварин та птахів. Охоронна функція держави із збереження об'єктів природи та пам'яток культурної спадщини знайшла відображення у ст. 207 КК УРСР 1960 р., якою регламентується кримінальна відповідальність за знищення та руйнування таких об'єктів. Аналогічним чином така функція знайшла своє закріплення в Постанові ВУЦВК «Про лікувальні місцевості» від 10 травня 1922 р. [18]. Згідно з п. 7 цієї Постанови, такі об'єкти підлягали державній охороні, а за порушення їх меж та землевідводу встановлювалась юридична відповідальність.

2. Превентивна функція полягає в запобіганні здійсненню правопорушення у сфері охорони природи шляхом впливу на свідомість правопорушника: а) у напрямі усвідомлення ним невідворотності покарання; б) у зміні ставлення до об'єктів природи. Так, 26 квітня 1962 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про посилення боротьби з бур'янами», в якому знайшли відображення заходи, пов'язані із запобіганням погіршенню стану землі та встановлювався обов'язок користувачів ліквідувати такі наслідки [19]. Так само у зміст Постанови ЦК КПУ і РМ УРСР «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової і водної ерозії в Українській РСР» від 16 травня 1967 р. увійшли положення стосовно запобігання та боротьби із знищенням та погіршенням стану земель [20]. Прикладом реалізації превентивної функції є Постанова Ради Міністрів УРСР «Про поліпшення охорони природи, раціональне використання і відтворення природних багатств Української РСР» від 8 травня 1964 р. [21], де

п. 13 перед Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР поставлено завдання з проведення роз'яснювальної роботи з недопущення правопорушень у сфері охорони природи. У свою чергу, у п. 20 цієї Постанови передбачено проведення заходів з виховної роботи Державним комітетом Ради Міністрів УРСР по радіомовленню і телебаченню та редакторами республіканських газет щодо недопущення правопорушень у сфері охорони природи, неухильного виконання положень чинного законодавства в цій сфері, а також викриття та критикування порушників.

3. Каральна функція забезпечує виконання такого цільового завдання, за яким особи, винні у вчиненні кримінальних чи адміністративних правопорушень, можуть бути покарані. У перші роки радянської влади каральна функція знайшла своє відображення в Постанові ВУЦВК «Про охорону площ, відведених під городні культури» від 18 травня 1922 р. [22] Згідно з її п. 2, встановлювалось кримінальне покарання за знищення, псування таких земель та крадіжки насінного матеріалу. Особи, винні в таких діях, підлягали кримінальній відповідальності згідно зі спеціальною Постановою РНК УСРР від 10 квітня 1922 р., яка передбачала жорсткі кримінальні покарання за крадіжки, псування, знищення соціалістичної власності. Іншим видом застосування каральної функції є адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи. Як приклад реалізації цієї функції, можна навести ст. 99 Кримінального кодексу УСРР 1922 р., яка передбачала відповідальність у вигляді позбавлення волі або примусових робіт за незаконний видобуток природних копалин, полювання, хижацьку експлуатацію та винищення лісів [23]. Аналогічними за спрямованістю були ст.ст. 82, 83, 84, 137, які ввійшли до Кримінального кодексу УСРР 1927 р. [24] і встановлювали відповідальність у сфері охорони

надр, лісів, представників фауни та флори, морських бобрів, котиків. Теоретичні розробки, пов'язані з цим видом відповідальності, які були проведені Ю. С. Шемшученком, показали, що у сфері охорони навколишнього середовища застосовувались такі заходи: з адміністративних стягнень – попередження, громадський осуд, штраф, конфіскація, вилучення і реалізація майна, позбавлення окремих прав; із заходів припинення – призупинення робіт або тимчасова заборона експлуатації об'єктів і механізмів, адміністративне затримання порушників; з правовідновлювальних заходів – скасування незаконних актів, грошових нарахунків і відшкодування збитку [25, с. 218]. Прикладом реалізації каральної функції в адміністративному праві є Постанова РМ СРСР «Про відтворення та про охорону рибних запасів у внутрішніх водоймах СРСР» від 15 вересня 1958 р., яка діяла на території радянської України [26]. Згідно з її п. 18, на осіб, винних у порушенні правил риболовства та охорони рибних запасів, накладався штраф в адміністративному порядку посадовими особами управління рибоохорони розміром 10 крб – на громадян, 50 крб – на службових осіб. У разі грубого порушення цих правил на винних осіб накладався штраф: на громадян – до 50 крб, а на посадових осіб – до 100 крб. Особливістю нормативно-правового акту є наявність п. 20, за яким працівники органів рибоохорони мали право використовувати зброю для відбиття нападу при виконанні ними службових обов'язків чи при опорі в разі наявної безпосередньої небезпеки для працівників служби.

4. Функція стимулювання в природоохоронній сфері розглядається як спонукання до активних дій з дотримання та реалізації норм природоохоронного законодавства у вигляді заохочення за досягнуті результати із збереження конкретних об'єктів. Наприклад, у сфері правової охорони землі стимулююча функція полягає в

запровадженні економічних заохочень та позитивному психологічному впливі на суб'єктів земельних право-відносин. В історії держави та права України прикладом реалізації цієї функції була Постанова РНК «Про садівництво на Україні» від 10 лютого 1922 р. [27] Згідно з п. 5, цей нормативно-правовий акт передбачав заходи стимулювання у вигляді передачі земель під сади, поширення спеціальних знань та охорони таких об'єктів. У сфері охорони лісів діяла Інструкція Народного комісаріату землеробства УСРР «Про порядок преміювання міліції, лісової варті, членів сільських комісій...» 1924 р. [28, с. 251] Згідно з п. 2 цього нормативно-правового акту, 30% від сум, виручених від продажу конфіскованого лісу, лісових матеріалів, та 30% від сум, фактично стягнутих з лісопорушників, які заподіяли збитки лісовому господарству, виділялись на преміювання співробітників міліції, посадових осіб лісової варті, членів сільських комісій. Іншим прикладом стимулювання заходів у сфері охорони природи була Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про полювання та мисливське господарство Української РСР» від 8 серпня 1969 р. [29], п. 43 якої передбачав, що кошти, стягнуті в порядку відшкодування за заподіяні мисливському господарству збитки, зараховуються на рахунки обласних управлінь лісового господарства і лісозаготівель або обласних державних інспекцій лісів. З цих сум 20% використовується на видачу винагороди особам, які виявили порушення, а 80% перераховується на спеціальний рахунок Головного управління мисливського господарства Міністерства лісового господарства УРСР для вжиття загально-республіканських заходів з мисливського господарства.

У свою чергу, питання стимулювання працівників знайшло відображення в п. 25 положення «Про державні заповідники Української РСР», затвердженого Постановою Ради Міністрів СРСР 5 жовтня

1962 р., за яким для заохочення державних та громадських інспекторів встановлено премії за активну боротьбу з правопорушниками [30]. В умовах радянської системи більшість міністерств і відомств, які займалися охороною природи, передбачали в положеннях, що регламентували їхню діяльність, вживання заходів із забезпечення житлом та поліпшення житлових умов своїх працівників. Таким чином, за допомогою цього комплексу заходів, до якого додавалися державні нагороди та премії, встановлені урядом радянської України, у природоохоронній сфері реалізовували функцію стимулювання працівників. З авторської токи зору застосування економічних заохочень грало значну роль у дотриманні та реалізації норм юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища [31, с. 6].

5. Компенсаційна функція спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних або неналежно виконаних обов'язків, властивих цивільно-правовій, насамперед майновій, відповідальності. У природоохоронній сфері реалізація цієї функції полягає в необхідності компенсації збитків, заподіяних природним об'єктам, та повернення останніх до природного стану. Так, у перші роки радянської влади проблеми з компенсації збитків вирішувались хаотично, не системно, у зв'язку з відсутністю закріпленого на законодавчому рівні єдиного порядку. Прикладом такого нормативно-правового акту є Постанова РНК радянської Росії «Про порядок виконання дослідницьких робіт, пов'язаних з меліорацією, водним господарством і торф'яниками» від 3 липня 1922 р. [32], згідно з п. 2 якої при проведенні спеціальних робіт на земельній ділянці її користувачі мають право на компенсацію збитків, заподіяних їх угіддям. У свою чергу ст. 171 Земельного кодексу УРСР 1970 р. регламентувала необхідність приведення самовільно зайнятої землі у стан,

придатний для використання в сільськогосподарських цілях [33]. Прикладом реалізації даної функції є Положення РМ Української РСР «Про полювання та мисливське господарство Української РСР» від 8 серпня 1969 р. [34], згідно з п. 39 якого передбачалась необхідність відшкодувати в установленому порядку збитки, що їх заподіяли мисливському господарству громадяни та службові особи. У свою чергу, компенсаційна функція знайшла своє відображення у ст. 48 Водного кодексу УРСР 1972 р. «Обов'язки водокористувачів» [35], згідно з якою на водокористувачів накладається обов'язок раціонально використовувати водні об'єкти, дбати про економне витрачання води, відновлення і поліпшення якості вод.

6. Виховна функція полягає в загально-правовому впливі на духовну сферу, вона націлена на формування в суспільстві шанобливого та бережливого ставлення до природи. Ефективна боротьба з правопорушеннями в природоохоронній сфері залежить від рівня політичної та правової культури, відповідального ставлення громадян до об'єктів природи та служить укріпленню законності й правопорядку в цій сфері. У радянський період такий підхід знайшов відображення в Положенні «Про державні заповідники Української РСР» 1962 р. [36] та п. 6 Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р. [37], які передбачали популяризацію і допомогу в розвитку краєзнавчої роботи шляхом проведення усної, друкованої і заочної пропаганди, читання лекцій, видання і розповсюдження наукових і науково-популярних праць. Іншим прикладом нормативно-правового акту, до змісту якого увійшла виховна функція права, є Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи з охорони ґрунтів і захисних лісонасаджень на території Української РСР» 1960 р. [38] в п. 19 якої, державні контролери з охорони ґрунтів зобов'язувались проводити серед населення

пропаганду законодавства про охорону природи та захист ґрунтів від ерозії та надавати консультації за допомогою газет, журналів, радіо.

7. Організаційна функція полягає у створенні державних структур, основним завданням діяльності яких є захист природних об'єктів від незаконного використання, знищення, забруднення, погіршення стану, інших протиправних дій та притягнення до юридичної відповідальності осіб, які скоїли правопорушення. Так, в УРСР у різні історичні часи діяли Інспекція з гірничого контролю, Державні контролери із захисту землі від ерозії, Державна інспекція рибоохорони, Державна лісова інспекція, Державна гірнича інспекція, Державна екологічна інспекція, завданнями яких були охорона та контроль за використанням природних об'єктів. Працівники цих служб мали право складати адміністративні протоколи про порушення та вилучати незаконно добуті продукти і матеріали. Прикладом правового регулювання діяльності такої структури стало Положення «Про державні заповідники Української РСР», затверджене Постановою РМ Української РСР від 5 жовтня 1962 р. Цей нормативно-правовий акт складався з восьми розділів, у кожному з яких регламентувались заходи із забезпечення функціонування, утворення, збереження та охорони державних заповідників. Так, у розділі «Загальні положення» розглядалися питання виділення об'єктів під державні заповідники, їх вилучення з господарського користування та заборони будь-якої господарської діяльності. У розділі II «Основні завдання» перераховувалась їх зміст та шляхи реалізації, до числа яких належать: збереження об'єктів у природному стані; охорона та відтворення рідкісних цінних тварин та рослин; охорона і вивчення різних пам'яток природи; популяризація положень Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р. Розділ III «Наукова та науководослідна робота державних заповід-

ників» включав в себе вирішення таких завдань: 1) розробку науково-обґрунтованих методів заповідної справи; 2) оцінку наслідків господарського використання; 3) розробку наукового обґрунтування заходів з охорони та юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з такими об'єктами. Розділ IV «Режим державного заповідника» встановлює заборону перебування на території таких об'єктів сторонніх осіб, принесення туди зброї, рушниць, інших знарядь лову. Розділ V «Охорона державного заповідника» передбачає здійснення контролю за додержанням встановленого режиму, вжиття заходів запобігання знищенню природних об'єктів, охорону таких земель від крадіжок, знищення, псування. Розділ VI «Відповідальність за порушення державного заповідника» дає право службовим особам заповідника накладати в адміністративному порядку штрафи за правопорушення: на службових осіб – до 50 крб, на громадян – до 10 крб. У разі скоєння злочинів працівники заповідника мають право передавати таких осіб до органів МВС УРСР з метою притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства. Про кожне правопорушення згідно з п. 24 цього Закону посадові особи, працівники охорони заповідника зобов'язуються складати протокол або акт про вчинення правопорушення. Згідно з Розділом VII «Права та обов'язки директора і наукових працівників державного заповідника», директор заповідника організує діяльність такого об'єкта, несе особисту відповідальність за його стан та має право притягати працівників, які порушили режим заповідної зони, до заходів дисциплінарного впливу. Як відмічалось у розділі VIII «Фінансування державного заповідника і порядок його реорганізації» проводиться з республіканського бюджету, до якого додаються грошові надходження від заготівлі сіна, збору насіння рослин, очерету, лісопродукції, а винні у порушеннях фінансо-

вої дисципліни притягуються до дисциплінарної відповідальності.

8. Відображення державної політики в природоохоронній сфері означає в той історичний період реалізацію політичних гасел, рішень з'їздів, пленумів Комуністичної партії Радянського Союзу та радянської України, присвячених охороні природи в практичній діяльності органів державної влади та встановленню юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері. Так, прихід до влади в радянській Росії більшовиків з їхніми політичними гаслами привів до прийняття 25-27 жовтня 1917 р. на II Всеросійському З'їзді Рад Робочих, Солдатських та Селянських Депутатів декрету «Про землю» [39], згідно з яким установлювалась націоналізація всіх природних об'єктів. На підставі цього декрету в подальшому приймалися нормативно-правові акти, пов'язані з використанням, охороною та відновленням природних ресурсів у СРСР та союзних республіках. Згідно з існуючою у СРСР практикою, зміни в правовій політиці у сфері охорони природи відбувалися після прийняття рішень з'їздами та пленумами Комуністичної партії. Таким прикладом законотворчості радянського періоду стала серія постанов ЦК КПРС та РМ СРСР, прийнятих у 70-80-х рр. минулого століття. Так, згідно з п. 2 Постанови ЦК КПРС и РМ СРСР «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів» від 29 грудня 1972 р., передбачалось посилення відповідальності всіх органів державної влади, міністерств і відомств за додержання містобудівних нормативів, що забезпечували охорону природи [40]. Продовженням правової політики в цій сфері стала Постанова ЦК КПРС и РМ СРСР «Про додаткові заходи щодо посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів» від 1 грудня 1978 р., дія якої поширювалась на територію радянської України [41]. Згідно з її п. 1, встановлювалась відповідаль-

ність міністерств і відомств за своєчасну розробку, перевірку та запровадження відповідних систем і приладів.

Висновки. Підбиваючи підсумок розгляду ознак функцій юридичної відповідальності, необхідно зазначити наступне:

- юридична відповідальність – це одне з фундаментальних правових явищ, без якого неможливо уявити собі існування права як нормативної системи, бо саме вона є гарантом ефективності та результативності її існування – причому, чим складнішими стають суспільні відносини, тим яскравіше та суттєвіше проявляється роль юридичної відповідальності в цьому процесі;

- стосовно екологічної сфери юридична відповідальність: а) має свою специфіку, обумовлену особливостями екологічного правопорушення; б) в екологічній сфері домінуючими є заходи адміністративної, кримінальної, цивільно-правової і дисциплінарної відповідальності як інтегрованого методу галузі екологічного законодавства; в) хоча дія комплексного інституту юридичної відповідальності у цій сфері має свій специфічний екологічний відтінок, але в цілому вона підпорядкована загальним онтологічним і гносеологічним закономірностям дії зазначених видів юридичної відповідальності і в інших сферах суспільних відносин;

- не дивлячись на те, що останнім часом зафіксовано безліч нових проявів юридичної відповідальності та її видових характеристик в різноманітних нормативно-правових актах, паралельно активізувались наукові дослідження в галузі юридичної відповідальності – але на превеликий жаль й досі не створено цілісної системи логічно пов'язаних між собою уявлень про її зміст, цілі, функції, видову різноманітність, тому обґрунтовано вважаємо, що глибоке усвідомлення змісту функцій, єдність наукових позицій відносно них, можуть стати важливою доктринальною передумовою якісно нового підходу

нормотворця щодо встановлення чітких санкцій за всі правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища;

- в процесі визначення функцій юридичної відповідальності в екологічному праві на практиці виникає складний системний конгломерат горизонтально-вертикальних зв'язків між суб'єктами права, що базується на правових нормах, які: а) врегульовують відповідні функціонально-діяльнісні аспекти комунікації та взаємодії названих суб'єктів, б) мають вихід на складні процеси формування компетенційного базису державних органів і органів місцевого самоврядування в сфері природоохротної діяльності, а також в) прав і обов'язків інших суб'єктів екологічного права, г) забезпечуючи виконання приписів правових норм під загрозою настання негативних наслідків для правопорушників – враховуючи, що основним завданням юридичної відповідальності є регулювання й охорона існуючого ладу та суспільного порядку, вважаємо, що її практична реалізація може бути більш чітко й однозначно реалізованою за допомогою саме таких функцій;

- за допомогою функцій юридичної відповідальності в сфері охорони навколишнього природного середовища: а) виявляється їх соціальна та правова цінність як категорії, б) за їх безпосередньою допомогою вирішується така потреба суспільства, як збереження природних об'єктів, а також їх функціональне призначення;

- в доктрині існують різні підходи до розуміння таких профільних функцій, а саме: підхід, що заснований на соціальному детермінізмі; підхід, що базується на функціональному наповненні юридичної відповідальності; підхід, що базується на етатистській основі; телеологічний підхід тощо;

- в доктрині існують різні підходи й до розуміння видової та кількісної характеристики функцій юридичної відповідальності в сфері охоро-

ни навколишнього природного середовища;

- нами виокремлюється та розглядаються вісім функцій юридичної відповідальності в природоохоронній сфері: охоронна, превентивна, каральна, стимулююча, компенсаційна, виховна, організаційна, політична (відображення державної політики в

природоохоронній сфері), причому такий селективний підхід обґрунтовується використанням зазначених функцій в законодавчому масиві колишніх Союзу РСР та радянської України, а також їх сприйняттям й використанням в сучасному екологічному законодавстві незалежної Української держави.

Список використаних джерел

1. *Теория государства и права: Курс лекций*. 2-е изд., перераб. и доп./ Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2002. – 776 с.
2. *Правознавство: навч. посібник* / В. І. Бобир, С. Е. Демський, А. М. Колодій та ін. за ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 704 с.
3. *Сурилов А. В.* Теория государства и права: учеб. пособ/ А. В. Сурилов. – К., Одесса: Вища школа, 1989. – 439 с.
4. *Матузов Н. И.* Теория государства и права: учеб / Матузов Н. И., Малько А. В. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
5. *Теория государства и права* / Под ред. С. С. Алексеева. – М.: Юрист, 2004. – 283 с.
6. *Базылев Б. Т.* Юридическая ответственность: теоретические вопросы: учеб. пособие. – Красноярск: Изд-во Красноярск. гос. ун-та, 1985. – 120 с.
7. *Бринчук М. М.* Экологическое право (право окружающей среды): учеб. [для высших юрид. учеб. заведений]. – М.: Юристъ, 1998. – 688 с.
8. *Исмаилова Э. Ю.* Экологическое право: учеб. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 403 с.
9. *Тищенко Г. В.* Екологічне право: навчальний посібник для студентів юридичних вузів та факультетів. – К.: Юмана, 2001. – 256 с.
10. *Кобецька Н. Р.* Екологічне право України: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
11. *Шемишченко Ю. С.* Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР. – К.: Наук. думка, 1976. – 276 с.
12. *Комарницький В. М., Шевченко В. І., Єлькін С. В.* – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
13. *Земельне право України: Підручник* / М. В. Шульга, Г. В. Анісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
14. *Об охране окружающей среды: Сборник документов партии и правительства. 1917-1985 гг.* – М.: Политиздат, 1986. – С. 191-195.
15. *Про поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб: Постанова Ради Міністрів № 269 від 25 квітня 1969 р.* // ЗУ УРСР. 1969. № 4. Ст. 54.
16. *Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про надра: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 3 ноября 1978 г.* // Ведомости ВС СССР. 1982. № 37. Ст. 698
17. *Кримінальний кодекс УРСР 1960 р.* – К.: Держполітвидав УРСР, 1961. – 270 с.
18. *О лечебных местностях: Постановление ВУЦИК от 10 мая 1922 г.* // Хронологічне зібрання Законів, Указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. Том 1. – К.: Держполітвидав УРСР, 1962.

19. *Про посилення боротьби з бур'янами*: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26 квітня 1962 р. // Відомості ВР УРСР. 1962. № 18. Ст. 204.

20. *Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від вітрової і водної ерозії в Українській РСР*: Постанова ЦК Компартії України і РМ УРСР від 16 травня 1967 р. // ЗУ УРСР. 1967. № 320.

21. *Про поліпшення охорони природи, раціональне використання і відтворення природних багатств Української РСР*: Постанова РМ УРСР № 451 від 8 травня 1964 р. // ЗУ УРСР. 1964. № 5. Ст. 59.

22. *Об охране площадей, отведенных под огородные культуры*: Постановление ВУЦИК от 18 мая 1922 г. // СУ РСФСР. 1922. Ст. 311.

23. *Уголовный кодекс УССР*: утв. ВУЦИК 23 августа 1922 г. // Х.: Изд-во Наркомюста УССР, 1923. – 134 с.

24. *Кримінальний кодекс УССР*. – Х.: Юрид. Изд-во НКЮ УССР, 1927. – 68 с.

25. *Шемшученко Ю. С.* Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды/ Шемшученко Ю. С., Мунтян В. Л., Розовский Б. Г. – К.: Наук. думка, 1978. – 279 с.

26. *О воспроизводстве и об охране рыбных запасов во внутренних водоёмах СССР*: Постановление СМ СССР № 1045 от 15 сентября 1958 г. // СП СССР. 1987. № 40. Ст. 127.

27. *О садоводстве на Украине*: Декрет СНК УССР от 10 февраля 1922 г. // СУ УССР. 1922. №6. Ст. 109.

28. *Див.: Амчиславский Я. Л.* Лесное законодательство Украины/ Я. Л. Амчиславский, С. С. Баталин. – Х.: Изд-во Наркомюста УССР, 1926. – 531 с.

29. *Про затвердження Положення про полювання та мисливське господарство Української РСР*: Постанова РМ УРСР № 473 від 8 серпня 1969 р. // ЗУ УРСР. 1969. № 8. Ст. 106.

30. *Про державні заповідники Української РСР*: Постанова РМ УРСР 5 жовтня 1962 р. // ЗУ УРСР. 1962. № 10. Ст. 141.

31. *Бойчук А. Ю.* Поняття та ознаки юридичної відповідальності за правопорушення проти природи в радянський період // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 35. ч.2. Том.1. – С. 3-7.

32. *О порядке производства исследовательских работ, связанных с мелиорацией, водным хозяйством и торфяным делом*: Постановление СНК от 3 июля 1922 г. // СУ РСФСР. 1922. № 8. Ст. 448.

33. *Земельний кодекс УРСР* від 08.07.1970 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1970. № 29. Ст. 171.

34. *Про затвердження Положення про полювання та мисливське господарство Української РСР*: Постанова РМ УРСР № 473 від 8 серпня 1969 р. // ЗУ УРСР. 1969. № 8. Ст. 106.

35. *Водний кодекс Української РСР* від 1 листопада 1972 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1972. Ст. 48.

36. *Про державні заповідники Української РСР*: Постанова РМ УРСР 5 жовтня 1962 р. // ЗУ УРСР. 1962. № 10. Ст. 141

37. *Про охорону природи Української РСР*: Закон УРСР від 30 червня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. № 23. Ст. 6

38. *Про заходи по охороні ґрунтів і захисних лісонасаджень на території Української РСР*: Постанова РМ УРСР від 12 вересня 1960 р. // ЗУ УРСР. 1960. № 9. Ст. 152.

39. *Декреты Советской власти*. Т. 4: 10 ноября 1918 г. - 31 марта 1919 г. М.: Политиздат, 1968. XII. 731 с.

40. *Об усилении охраны природы и улучшении использования природных ресурсов*: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 29 декабря 1972 г. // СП СССР 1973. № 2. Ст. 6.

41. О дополнительных мерах по усилению охраны природы и улучшению использования природных ресурсов: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 01 декабря 1978 г. № 984 // СП СССР. 1979. № 2. Ст. 6.

Бойчук А. Ю. Функції юридичної відповідальності як засоби охорони навколишнього середовища від правопорушень

Стаття присвячена дослідженню функцій юридичної відповідальності. Автором здійснено аналіз основних наукових підходів до розуміння поняття змісту цієї категорії, виділено характерні риси функцій, розглянуто функції як основні напрями державного впливу, завдяки яким реалізується завдання з охорони навколишнього середовища, акцентовано увагу соціальній необхідності та ефективності функцій юридичної відповідальності.

Ключові слова: правопорушення проти природи, нормативно-правовий акт, функції юридичної відповідальності, охоронна функція, превентивна функція, каральна функція, функція стимулювання, компенсаційна функція, виховна функція, організаційна функція відображення державної політики в природоохоронній сфері

Boychuk A. Functions of legal responsibility as means of protection of the environment from eligibility

The article is devoted to the study of the functions of legal liability. The author analyzes the basic scientific approaches to understanding the concept of the content of this category, identifies the characteristic features of functions, identifies the functions as the main directions of state influence, through which the task of environmental protection is realized, attention is paid to the social necessity and effectiveness of the functions of legal responsibility.

It is noted that legal liability is one of the fundamental legal phenomena without which it is impossible to imagine the existence of law as a normative system, because it is the guarantor of the effectiveness and effectiveness of its existence - moreover, the more complex the social relations become, the more brilliant and more significant the role of the legal responsibility in this process.

Attention is drawn to the fact that in relation to the environmental sphere, legal liability: a) has its own specificity, due to the features of environmental offenses; b) in the environmental sphere, measures of administrative, criminal, civil and disciplinary liability as an integrated method of the field of environmental legislation are dominant; c) although the action of a comprehensive institute of legal responsibility in this area has its own specific ecological shade, but in general it is subject to the general ontological and epistemological laws of the actions of the mentioned types of legal responsibility and in other spheres of social relations.

In spite of the fact that recently a lot of new manifestations of legal responsibility and its species characteristics were registered in various normative legal acts, legal research has been intensified in parallel - but, unfortunately, it has not yet been possible to create a coherent system of logically interconnected ones representations about its content, goals, functions, species diversity, therefore reasonably believe that a deep awareness of the content of functions, the unity of scientific positions in relation to them, may become an important doctrinal prerequisite for a qualitatively new approach of the legislator to establish clear penalties for all offenses in the area of environmental protection;

In the process of determining the functions of legal responsibility in environmental law, in practice there is a complex systemic conglomerate of horizontal-vertical ties between the subjects of law, which is based on legal norms, which: a) regulate the relevant functional and activity aspects of communication and interaction of these entities, b) have access to complex processes of forming the competence base of state bodies and local self-government bodies in the field of environmental activity, and also c) the rights and obligations of other entities, d) ensuring compliance with legal norms under the threat of negative consequences for offenders, considering that the main task of legal responsibility is to regulate and protect the existing system and public order, we believe that its practical implementation can be more clearly and uniquely implemented through precisely such functions.

Key words: offense against nature, normative legal act, functions of legal responsibility, security function, preventive function, punitive function, stimulation function, compensatory function, educational function, organizational function of reflection of state policy in nature protection sphere.